

УДК 321.728(44)

Напівпрезидентська республіка сучасної Франції: шлях до авторитаризму чи демократії?

Лариса Кочубей,
доктор політичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

У статті досліджено особливості форми правління у Франції часів V Республіки. Наведено підходи до визначення напівпрезидентіалізму та охарактеризовано сучасні особливості політичного розвитку Франції за президентства Н. Саркозі.

Ключові слова: напівпрезидентська республіка, напівпрезидентіалізм, Франція, уряд, президент, парламент.

The present article deals with the forms of governing in France of the V republic. The approaches of determining of semipresidentialism are figured out and modern features of political development of France of times of presidentship of N. Sarkosi are characterized.

Keywords: semipresidential republic, semipresidentialism, France, government, president, parliament.

Конституційну систему V Республіки гостро критикували із самого початку її існування. Критики правління де Голля ставили питання про те, чи є Франція докорінно демократичною країною. Основний вогонь був спрямований на авторитарний потенціал напівпрезидентської республіки, що характеризується сильною президентською владою. Опоненти режиму Ш. де Голля називали його «принципатом» і «консулатом», що було пов'язано з «квазіпереворотом», який здійснив де Голль у 1958 р., відтворенням сильної виконавчої влади і частим використанням референдумів. У Франції президент обирається безпосередньо народом (після референдуму 1962 р.). З 2002 р. президентські вибори у Франції проходять один раз на п'ять років (раніше – на сім років).

У світі не існує ідеальних, суто демократичних режимів, будь-яка демократія є недосконалою. Відомий французький вчений та політичний діяч А. де Токвіль 170 років тому писав: «Ще не віднайдено політичного устрою, який однаковою мірою сприяв би процвітання всіх класів, що складають суспільство». Майже через 100 років протестантський теолог Р. Нібур визначив демократію як «знаходження приблизних рішень нерозв'язних завдань»[1].

Переглянувши французькі періодичні видання, зокрема, *Le Figaro* та *Le Monde* 2005-2011 рр., можна дійти висновку, що на початку ХХІ ст. перед Францією постало завдання пристосування її державних інститутів, які ще донедавна здавалися остаточно утвердженими після тривалого періоду конституційної та політичної нестабільності, до якісно нових умов.

Необхідно зазначити, що голлізм розквітає у сучасній Франції у дещо видозміненій формі. Оглядач однієї з консервативних газет зазначає: «Громадяни ніколи не були настільки далекими від тих, хто ними править. Ця суперечка визначає політичне життя країни, до того ж центральним пунктом її є перебудова функціонування державних інститутів як передумови будь-якої реформи» [2].

У цілому ж еволюція конституційних рамок V Республіки за більш ніж півсторічний період її існування виглядає двоїсто. Якщо зміна балансу між законодавчою та виконавчою гілками влади, закріплена в Конституції 1958 р., поклала край хронічній несталості урядів (за часи існування V Республіки змінилося понад три десятки урядів), яка властива французькому варіанту парламентського режиму, то пов'язане з цим послаблення механізму зворотнього зв'язку між верхами та низами викликає періодичне загострення напруги, що надає соціальним конфліктам політичного характеру. Суперечливість напівпрезидентського режиму, як і раніше, містить у собі розкол верхніх ешелонів влади у процесі їх ротації, призводячи до співіснування президентської та парламентської більшості різної політичної орієнтації. Повноваження президента обмежуються, коли більшість у парламенті виступає проти нього: подібне траплялося як із соціалістом Франсуа Міттераном, так і консерватором Жаком Шираком. Кожному довелося співіснувати із вороже настроєним парламентом.

Прийняття воєнних рішень і зовнішня політика – які французький закон вважає «запасними сферами» – завжди перебувають під персональним контролем президента. Проте коли президент і парламент контролюються однією і тією ж партією (поточне становище Н. Саркозі), то «резервні сфери» практично не обмежені.

Важливим є розуміння не лише особливостей форм правління, політичних режимів, а іншої важливої складової – взаємодії між владою і суспільством. Адже авторитаризм використовує у своїх цілях слабкість та нерозвиненість громадянського суспільства, але не знищує його. У Франції – громадянське суспільство досить розвинуте, поліетнічне, зі

своїми вимогами до держави; щодо України – громадянське суспільство існує, але слабке (водночас і відмінне, наприклад, від Росії) [3].

Які позитивні зрушення відбулися у Франції за часів Н. Саркозі? Насамперед, це те, що 23 липня 2008 р. за його ініціативою було проведено найбільш масштабну реформу Конституції 1958 р. (було змінено або доповнено 47 статей із 89; у першу чергу, було введено ліміт на переобрання: не більше двох послідовних мандатів президента Республіки) під гаслом «модернізації модернізації інститутів V Республіки».

На відміну від своїх попередників, Н. Саркозі займається не лише «головними справами країни» (за традицією, закладеною де Голлем, це переважно зовнішня і оборонна політика), а й усіма більш-менш важливими питаннями французької політики взагалі. На посаді президента Н. Саркозі впровадив шістьнадцять комісій (унікальний випадок в історії V Республіки), які покликані вирішувати різноманітні внутрішньополітичні та економічні проблеми.

У 1985 р. Луї Повель, редактор журналу «Фігаро», поставив запитання «Чи залишимося ми французами через 30 років?» [4]. На сьогодні Франція залишається французькою, але французькість дещо змінилася. Тривають дискусії про те, що означає бути французом.

У Франції свідченням повноцінності натуралізованих громадян виступає той факт, що з 1981 р. їм надано право балотуватися у президенти (на противагу, наприклад, від США, де кандидат повинен бути громадянином від народження). Однак у Франції говорять про «французів алжирського, вірменського, ізраїльського походження» чи про «представників другого покоління іммігрантів» і використовують евфемізми на кшталт «французи іншого походження» («Français issus de la diversité» – той, хто вийшов із різноманіття).

Президент Франції заявив, що «членство у (французькій) нації потрібно заслужити» [5], і запропонував позбавляти натуралізованих громадян французького громадянства, якщо вони здійснили серйозні антидержавні злочини (наприклад, вбили поліцейського), і це незважаючи на те, що конституція V Республіки не робить розмежувань між типами громадянства.

Дискусії щодо національної ідентичності у Франції не нові. У листопаді 2009 р. за підтримки міністра з питань імміграції, інтеграції, національної ідентичності і розвитку солідарності Еріка Бессона було створено спеціальний сайт [6], який запрошував до національної дискусії громадян і політиків про те, що означає бути французами. Передбачалося, що дискусія «дозволить більш високо оцінити внесок імміграції у національну ідентичність» і спричинить дії, спрямовані на інтеграцію [7].

Політика стосовно мусульман та ісламу у Франції часто базується на електоральних розрахунках. Цим пояснюється неоднозначне ставлення лівих до паранджі.

Нагадаємо, що Президент Франції вперше запропонував заборонити одягати паранджу у Франції 22 червня 2009 р. Франція також стала першою країною у ЄС, у якій вступив у силу закон (11 квітня 2011 р.), що забороняє людям ховати обличчя на публіці. До речі, Бельгія – друга після Франції європейська країна, яка 23 липня 2011 р. законодавчо впровадила подібну заборону.

Зокрема, закон стосується жінок-мусульманок, які носять паранджу. Порушників чекає штраф у розмірі 150 євро, до якого може додатися «випробувальний термін громадянства». Текст закону також передбачає покарання всіх людей, які змушують жінок носити паранджу. Їм загрожує один рік позбавлення волі і штраф у розмірі 30 тисяч євро. Санкція подвоюється, якщо паранджу будуть носити неповнолітні. У Франції зберігаються традиційні відмінності між французами та «рештою».

Показовим є те, що ще 2004 р. було прийнято закон про заборону носити хіджаб у вишах Франції, а у липні 2010 р. – закон про заборону користуватися цим елементом одягу в інших громадських місцях. Радикальним кроком з боку Н. Саркозі було висилання з країни 800 ромських (циганських) нелегалів.

Наприкінці 2009 р. президент Н. Саркозі зазначав: «Європейці привітні і толерантні; це у їхній природі та в їхній культурі. Але вони не хочуть, щоб хтось змінював їх стиль життя і мислення, їх суспільні стосунки. І почуття втрати ідентичності може принести глибокі страждання. Глобалізація сприяє загостренню цього почуття» [8].

Існує й інша точка зору на вирішення проблеми мультикультурності, якої дотримується й автор даної статті, а саме те, що «формування мультикультурного суспільства – це не асиміляція, не розкочегарювання «плавильного котла», а тривала адаптація й справжня інтеграція із збереженням етнічної і культурної ідентичності при взаємній повазі представників різних культур і звичаїв» [9].

Рейтинг президента Франції Н. Саркозі перебуває на рекордно низькому рівні. Президент продовжує демонструвати впевненість, хоча у квітні ц.р. було побито рекорд його непопулярності (29%) [10]. Це найнижчі показники від часу приходу політика до влади у 2007 р., а також один із найнижчих показників популярності глави держави від часу існування V республіки.

Щодо останніх «революційних» подій у Лівії. Існує припущення, що французький президент, перш за все, переслідує свої власні цілі, а не захищає демократію в Лівії. Річ у тім, що у Франції всі погляди спрямовані на президентські вибори 2012 р. Проблема полягає у тому, на думку американських і британських аналітиків, що Н. Саркозі стрімко втрачає популярність і причина тому неефективність його команди, звинувачення в корупції, незадовільний стан економіки, та особисті якості Н. Саркозі – непередбачуваність і нестійкість [11]. Лівій виборці не задоволені заходами зі скорочення бюджетних витрат і звинувачують

Лариса Кочубей

президента в обслуговуванні корпоративних інтересів. Консерватори розчаровані внутрішньою політикою влади, що пов'язана з нездатністю керівництва країни зменшити напругу між поліцією та молоддю, яка мешкає у передмісті мегаполісів.

Н. Саркозі змінює стиль, а не «дух» президентського домінування в рамках V Республіки. Недоліки очевидні: погіршення арбітражної ролі президента Республіки, замикання всього на президентові, зосередження всієї виконавчої влади в руках глави держави може обернутися паралічем державної системи. Однак урятувати свій рейтинг, який досяг найнижчих показників, не вдається. Війна не принесла Н. Саркозі жодних політичних дивідендів.

Окрім того, як стверджують із оточення Домініка Стросс-Кана, колишнього генерального директора МВФ, існує змова проти «найнебезпечнішого конкурента Саркозі» [12]. Нагадаємо, що Д. Стросс-Кан перебуває під слідством у США у звинуваченнях у сексуальних домаганнях. За попередніми прогнозами, на президентських виборах 22 квітня 2012 р. у Франції Д. Стросс-Кан міг бути найсильнішим суперником (30 %) проти нинішнього президента Франції Н. Саркозі (20 %) [10]. У історії ситуації, подібні до сьогоднішньої поведінки Н. Саркозі, вже зустрічалися. У цілому Франція завжди протистояла статусу Америки як головної демократії, нагадуючи, що саме вона винайшла «liberte, egalite et fraternite». Колись де Голль вже кидав виклик НАТО, але тоді Франція була у безпеці під «американською парасолькою». Бажання ж Н. Саркозі атакувати інші країни незалежно від ризиків і у часи, коли ЄС далеко не в ідеальному стані, безпрецедентно.

Необхідно зазначити, що існують різні сценарії розвитку зовнішньої політики серед сучасних політичних лідерів Франції. На сьогодні президент Франції діє в більшій гармонії з США, НАТО та ЄС, ніж його попередник Ж. Ширак, – стверджує Гі Сорман, французький філософ, економіст і автор книги «Імперія брехні» [13].

Лідерка ж французьких націоналістів (партія FN) та одна із фавориток президентських перегонів 2012 р. Марін Ле Пен (за популярністю посідає друге-третє місце у виборців, поступаючись лише донедавна главі МВФ Домініку Стросс-Кану та діючому президенту Н. Саркозі) пообіцяла у випадку приходу до влади «вивести Францію із НАТО», а згодом «замислитися і про кінець Євросоюзу». «Франція вкрай зацікавлена у тому, щоб повернутися до великої Європи, а саме працювати у партнерстві з Росією», – сказала мадам Ле Пен, яка бачить у цьому «очевидні цивілізаційні, геополітичні причини» та «користь для енергетичної незалежності Франції»: «це один із стратегічних напрямів, які потрібно розробляти» [14].

Французьке суспільство переживає ті проблеми, які турбують й українське суспільство, зокрема корумпованість влади. Але, як зауважив американський політолог Джеймс Тербер, «форма правління

не така важлива, як характер людей при владі. Якщо вони бажають бути корумпованими, не має значення, яка структура» [15].

Президента Франції Н. Саркозі підозрюють у причетності до корупційного скандалу навколо фінансування військових контрактів з Пакистаном. За даними люксембурзької поліції, через організації Heine и Eurolux у Пакистан було перераховано близько 96,4 млн франків (14,7 млн євро) [16]. Свого часу Н.Саркозі також відповідав за питання фінансування у штабі Едуарда Балладюра. Французька опозиція вимагає розслідування, однак його проведенню перешкоджає те, що на всі важливі документи уряд країни наклав гриф «секретно».

Н. Саркозі – не перший президент Франції, якого звинувачують у корупції. Його попередник також був учасником корупційного скандалу. У 2007 р. проти экс-президента Франції Ж. Ширака було відкрито розслідування за звинуваченням у розкраданні державних коштів. За даними слідчих органів, під час його роботи у мерії з місцевої казни здійснювались незаконні виплати членам «Об'єднання у підтримці республіки» (ОПР) – партії, яку очолив майбутній президент республіки.

Хоча існують й інші приклади, зокрема, так звана «справа Геймарда», коли у лютому 2005 р. тижневик Le Canard enchaîné розслідував те, як міністр економіки Франції Ерве Геймард коштом держави винаймає розкішні апартаменти. Щомісячна вартість оренди становила 14 тис. євро плюс витрати на паркінг (понад 3 тис. євро). Це збіглося в часі із закликами уряду до простих громадян бути економними. Міністр пішов у відставку [17].

Президент Франції Н. Саркозі підписав також законопроект про пенсійну реформу, відповідно до якого зростає вік виходу на пенсію з 60 до 62 років. Це викликало масштабні акції протесту в країні. Наприкінці жовтня 2010 року законопроект було ухвалено парламентом країни, а у листопаді – Конституційною радою Франції [18].

Опоненти Н. Саркозі, а також і деякі однопартійці звинувачують главу французької держави у ксенофобії та популізмі, у заграванні з ультраправим електоратом для зростання популярності, а також у порушенні фундаментальних принципів республіки.

Обличчя безпеки у Франції змінюється повільно, але глобально: з новими суб'єктами, новими правилами та новими способами. Скорочення місць, приватизація, децентралізація – поєднання приватного і державного. «Це політика маленьких кроків. Еволюція малопомітна, але має глибинний рух», – стверджує експерт з безпеки Франції Алан Бауер, один із послідовників політики Н. Саркозі [19].

Деякі аналітики дійшли висновку, що заради зростання рейтингу Н. Саркозі знову використовує свої улюблені засоби, оскільки вважає, що лише тема безпеки може об'єднати правий електорат. Як пише одне з популярних видань La Republica, «безпека є улюбленим коником Саркозі, як і протягом п'яти років, які передували його приходу до Єлисейського

палацу, коли він служив у міністерстві внутрішніх справ» [20]. Час доведе, чи спрацює на цей раз улюблене знаряддя Н. Саркозі, а наступні вибори (2012 р.) будуть перевіркою того, наскільки французи цінять свою конституцію і права та свободи, які у ній закріплені.

Слід нагадати, що однією з перших країн, де право на інформацію та свобода висловлення поглядів було закріплено конституційно, була Франція. Ст. 11 Декларації прав людини та громадянина 1789 р., включена до Преамбули Конституції 1958 р., наголошує, що «вільний обмін думками належить до найцінніших прав людини». Щодо сучасної інформаційної політики Франції, то її головна мета – формування інформаційного суспільства, розвиток інформаційних супермагістралей, інформаційного ринку та банківської сфери, лібералізація комунікацій, реформування інформаційного законодавства, стимулювання наукових досліджень у галузі інформаційних продуктів, створення систем безпеки інформації та попередження комп'ютерних злочинів. Але у Франції стримувальним фактором прогресивного руху країни в напрямі європейської інтеграції і глобального співробітництва виступають суперечливі погляди політичної еліти на створення інформаційного суспільства. З одного боку, країна має високий інформаційний потенціал, зокрема, власну космічну індустрію, електронне виробництво, програмне забезпечення, великий спектр інформаційних послуг. З іншого боку, проводиться політика, спрямована на обмеження для іноземних компаній: 8% присутності у французькому інформаційному просторі, обов'язковий переклад французькою аудіо-, відео- та кінопродукції, титри французькою мовою, державний контроль інформаційної діяльності та монополія держави щодо застосування нових інформаційних і телекомунікаційних технологій, що не достатньо сприяє лідерству країни у європейському регіоні.

Одне з останніх рішень Конституційного Суду зробило Україну фактично президентською республікою. Свого часу, коли генерал де Голль змінював структуру державної влади у своїй країні, його звинувачували у намаганні установити диктатуру, проте його зміни прижилися. Проблемою є те, щоб президентська республіка в Україні не виявилася лише сходинкою на шляху до подальшої концентрації влади в одних руках чи в руках одного клану, і для цього необхідна значна робота суспільства. Напівпрезидентська система з сильною та надсильною президентською владою, при якій домінування президента може за деяких обставин забезпечити стабільність, порушення балансу повноважень президента і парламенту створює передумови для авторитарного режиму, що на сьогодні спостерігається в Україні.

Нинішня структура влади у Франції вистраждана її народом. Коли було вирішено ще більше посилити владу президента, де Голль не здійснив насильницького захоплення влади і не застосував сумнівні псевдоконституційні дії з розширення своєї влади, а виніс це питання на всенародний референдум. Після того як французи, незважаючи

на величезну повагу до заслуженого генерала, сказали «ні», де Голль пішов у відставку достроково. Він поважав Конституцію і поважав права французького народу. Він був переконаний, що французи здатні зробити правильний вибір.

Сучасні російські дослідники зауважують, що «необхідно усвідомлювати, що демократія у формальному, західному розумінні стійка й ефективна лише, коли виходить із масового, повсюдного благополуччя. Принижені і ображені схильні застосовувати формально демократичні інститути для помсти, а не для творення, та через концентрацію сил на простому виживанні не мають можливості усвідомити наслідки рішень загальнонаціонального масштабу, у прийнятті яких вони залучаються цими інститутами» [21]. Демократія – системне поняття і потрібна не тому, що вона найбільш прийнятна для освіченої та найбільш забезпеченої частини суспільства, але тому, що вона найефективніша система управління, яка спирається на найбільшу конкурентоздатність і яка прагне найбільшого благоустрою його членів.

У французькому суспільстві продовжуються дискусії про зміну конституції, модернізацію режиму V Республіки. Висловлюються думки про необхідність часткової перебудови V Республіки із посиленням влади парламенту, чи зовсім радикальні – переходу (шляхом зміни Конституції) до VI Республіки.

Все ж таки, переваги напівпрезидентської форми правління безсумнівні: це і легітимація влади шляхом всезагальних президентських виборів, наявність контролю парламенту над урядом, поділ політичного керівництва (президент) та ефективного управління (уряд), «еластичність» форми правління через необхідність взаємного співіснування та взаємного «виживання» основних акторів (парламенту, президента, уряду).

У останні десятиріччя цю форму правління обрало багато держав. Проте в Україні та більшості пострадянських держав втілення у життя переваг напівпрезидентіалізму пов'язане із подоланням певних перепон. Може відбутися переродження напівпрезидентської системи у систему із одноосібним президентом, підконтрольним йому урядом і слабким парламентом.

Вивчення питань типології напівпрезидентіалізму дає можливість відповісти на питання про те, які різновиди цієї системи здатні викликати серйозні інституційні конфлікти чи загрожувати стійкості режиму і ставати на перешкоді становленню реальної демократії. Зокрема, президентсько-парламентська система, у якій уряд несе подвійну відповідальність – перед президентом і парламентом – є найбільш вразливою формою. Логіка напівпрезидентіалізму (дуалізм виконавчої влади та співіснування парламенту і президента) за такої системи порушується, що приховує в собі конфлікти та неефективність управління.

Рівновага, збалансованість компетенційних взаємозв'язків гілок державної влади найбільш досяжна в парламентсько-президентській

республіці та в період «співжиття влади» в президентсько-парламентській республіці. За умов президентського періоду в президентсько-парламентській республіці механізм функціонування державної влади переважно набуває рис персоніфікованості, політизованості й загрожує президентським всевладдям.

Література:

1. Цит. за: Малышев А. О характере политического режима в России [Електронний ресурс] // «Золотой Лев»: издание русской консервативной мысли. – 2006. – № 73-74. – Режим доступу: www.zlev.ru.
2. Le Figaro. – 2005. – 17 janvier.
3. Див., наприклад, Пастухов В.Б. Украинская революция и Русская контрреволюция // Полис. – 2010. – №5. – С.7-16.
4. **Pauwels L.** Serons-nous encore Francais dans 30 ans? // Figaro-Magazine. – 1985. – 26 October. – P.124-132.
5. **Jamet C.** Sarkozy veut dechoir certains criminels de la nationalite // Le Figaro. – 2010. – 6 August.
6. <http://www.debatidentitenationale.fr>.
7. French Embassy press and information service // News from France. – 2009. – 23 Desember.
8. **Sarkozy N.** Respecter ceux qui arrivent, respecter ceux qui accueillent // Le Monde. – 2009. – 9 Desember.
9. Див. Кремень В., Ткаченко В. Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації // Політичний менеджмент. – 2011. – №2(47). – С.31-32.
10. Рейтинг Саркози неуклонно падает [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/main/2011/04/22/842331.html>. – Назва з титул. екрану.
11. **Енн Епплбаум.** Французьке вторгнення до Лівії: боротьба за примарну демократію чи за власні інтереси? [Електронний ресурс] // The Washington Post. – 2011. – 1 квітня. – Режим доступу: http://www.washingtonpost.com/opinions/frances-goals-in-libya-hit-a-little-closer-to-home/2011/03/28/AF4J7mqB_story.html.
12. **Лазарева А.** Містифікація Стросс-Кана // Укр. тиждень. – 2011. – № 20 (185). – 20-26 травня. – С.35.
13. **Ги Сорман.** От де Голля до Путина. Почему Франция никогда не будет экспортёром демократии? // День. – 2008. – № 170. – 23 сент. – С. 7.
14. Франция может выйти из НАТО и ЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://delo.ua/world>. – 2011. – 14 апреля.
15. Цит. за: Губенко Д. Україна – це Америка 1800-х // Укр. тиждень. – 2009. – № 44(105). – 30 жовтня-5 листопада. – С. 28.

16. Президента Франции Н.Саркози подозревают в коррупции. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rbc.ua/rus/top/show/prezidenta-frantsii-n-sarkozi-podozrevayut-v-korrupsii-04062010141000>. – 2010. – 4 июня.

17. Вплив ЗМІ на владу // Укр. тиждень. – 2010. – № 32(145). – 6-12 серпня. – С. 12.

18. Закон о пенсиях во Франции официально вступил в силу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lb.ua/news/2010/11/10/3447>. – 2010. – 10 ноября.

19. **Luc Bronner.** Le nouveau visage des politiques de securite // Le Monde. – 2010. – №20399. – 25 aug. – P. 11.

20. Цит. за: Сирук М. Антиконтитуційний «конєк» Саркози // День. – 2010. – №136. – 3 авг. – С. 3.

21. **Деягин М.** // Фельдпочта. – 2004. – № 21 (33). – С. 8.